

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.6.12](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.6.12)

УДК 338.2

*В. І. Ткачук,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки і підприємництва,
Житомирський національний агроєкологічний університет
ORCID: 0000-0002-5268-9175*

*М. І. Яремова,
к. е. н., доцент кафедри економіки і підприємництва,
Житомирський національний агроєкологічний університет
ORCID: 0000-0001-5636-3538*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

*V. I. Tkachuk
Dr. Sc. (Economics), Professor, Head of Economics and Entrepreneurship Department
Zhytomyr National Agroecological University of Ukraine, Zhytomyr, Ukraine
M. I. Yareмова*

*Ph. D. (Economics), Associate Professor,
Zhytomyr National Agroecological University of Ukraine, Zhytomyr, Ukraine*

ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розкрито сутність економічної безпеки підприємства. Охарактеризовано процес формування економічної безпеки із врахуванням галузевих особливостей таких як сезонність виробництва, обмеженість земельних ресурсів, недостатня розвиненість інфраструктури аграрних ринків, значна залежність від природно-кліматичних умов виробництва сільськогосподарської продукції. Запропоновано авторське бачення трактування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. Розглянуто системні складові економічної безпеки, а саме кадрову, енергетичну, ринкову, інформаційну, правову, екологічну, виробничу, фінансову та техніко-технологічну. Рекомендовано проводити комплексний моніторинг економічної безпеки задля вчасної нейтралізації наслідків внутрішніх та зовнішніх загроз або мінімізації їх прояву на будь-яку із зазначених складових. Визначено стримуючі чинники розвитку сільськогосподарських підприємств за окремими складовими економічної безпеки. Розроблено превентивні заходи зміцнення економічної безпеки на сільськогосподарському підприємстві.

The article reveals the essence of economic security of the enterprise. The authors describe the process of economic security formation taking into account branch features such as seasonality of production, limited land resources, insufficient development of the infrastructure of agrarian markets, a significant dependence on the climatic conditions of agricultural production. It is proposed the author's vision of the economic security of agricultural enterprises as a state of the enterprise characterized by resistance to various kinds of threats and seasonal fluctuations, the ability to ensure the realization of economic interests and to develop effectively in changing

climatic conditions. There are considered the systemic components of the economic security, namely personnel, energy, market, informational, legal, ecological, industrial, financial, and technological. It is revealed that the most important component is personnel, since it enables to activate the work of other components and has a complementary relationship. The authors have proven significant importance of the financial security as a component of economic. The ecological component has been identified as a dominant factor in the development of enterprises in the agrarian sector. The main threats of technical and technological, energy components are substantiated. The priority of the information component has been identified in the conditions of in-depth information of agricultural enterprises. It is recommended to carry out a comprehensive monitoring of economic security in order to timely neutralize the effects of internal and external threats or minimize their manifestation on any of these components. The hampering factors of agricultural enterprises development for certain components of the economic security are determined. The preventive measures to strengthen the economic security at an agricultural enterprise have been developed.

Ключові слова: економічна безпека; сільськогосподарські підприємства; складові; загрози; превентивні заходи.

Key words: economic security; agricultural enterprises; components; threats; preventive measures.

Постановка проблеми. В сучасних умовах ведення аграрного бізнесу виникає необхідність посилення заходів підтримки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, що обумовлено високою ризикованістю діяльності та нестабільністю їх функціонування. Дотримання економічної безпеки, постійний моніторинг ключових чинників її впливу та джерел загроз, розробка превентивних заходів щодо їх нейтралізації та мінімізації забезпечить надійність суб'єктів аграрного підприємництва стійкого їх розвитку на перспективу. Тому обґрунтування теоретичних положень та впровадження практичних рекомендацій щодо підвищення рівня економічної безпеки підприємств з врахуванням їх галузевих особливостей є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція розуміння сутності економічної безпеки підприємства розкрита в працях таких видатних економістів як О. Бородіної, В. Білокурова, О. Барановського, Т. Васильціва, В. Геєця, О. Гаврилова, М. Маліка, О. Ляшєнка, О. Кірієнка, В. Пономарьова, П. Саблука та інших. Однак, незважаючи на значну кількість літературних джерел присвячених економічній безпеці, дане питання є недостатньо дослідженим. Слід відмітити обмеженість наукових надбань проблематики економічної безпеки підприємства з урахуванням галузевих особливостей.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкрити сутність економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, охарактеризувати системні складові її формування та розробити превентивні заходи підтримки економічної безпеки підприємств з урахуванням галузевих особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявність значної кількості різноманітних підходів до визначення сутності «економічна безпека» дає можливість стверджувати про відсутність єдиного розуміння даного економічного терміну. Так, Т. Г. Васильців зазначає, що поняття «економічна безпека» є складним і потребує системного підходу до його вимірювання, а отже, й обґрунтування зв'язків та залежності від таких інтегральних економічних категорій, як конкурентоспроможність, потенціал, життєздатність, фінансова стійкість та ризикостійкість підприємства [11, с. 15].

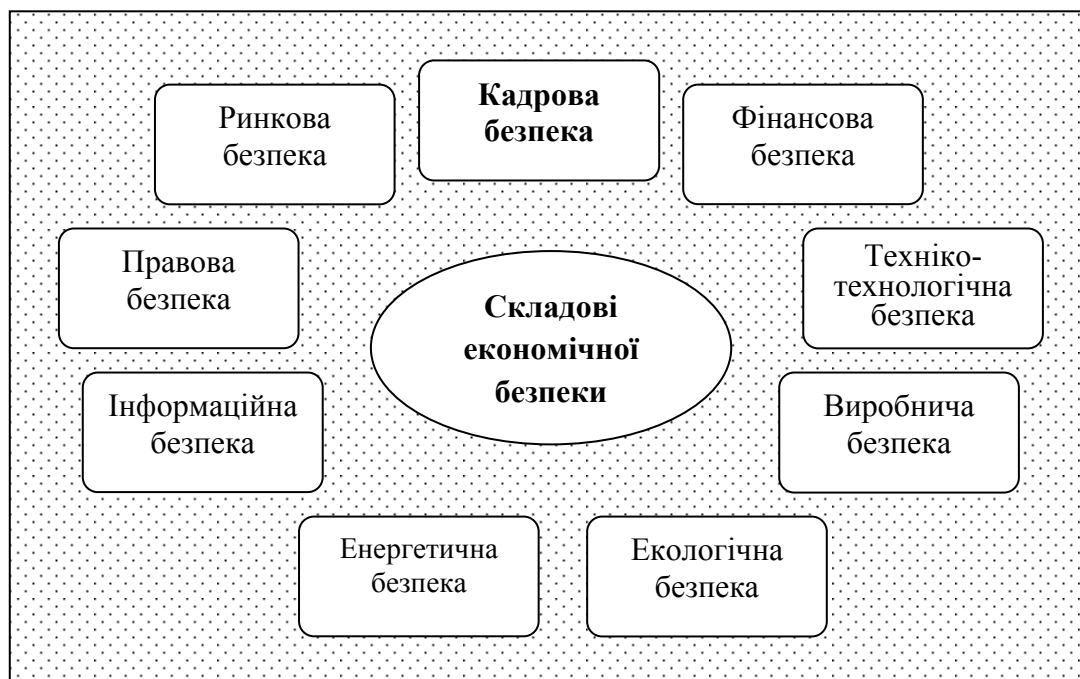
Н. В. Прус визначає економічну безпеку підприємства як захист проти економічних злочинів, як стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також як стан ефективного використання ресурсів або потенціалу [10, с. 775].

Більш глибоке трактування економічної безпеки підприємства надає В. М. Геєць. Він вважає, що економічна безпека суб'єкта господарювання є складною динамічною системою, яка забезпечує стійке функціонування і розвиток підприємства за допомогою своєчасної мобілізації і найбільш раціонального використання трудових, фінансових, техніко-технологічних та інших ресурсів підприємства в умовах дії зовнішніх і внутрішніх загроз [8, с. 240].

Поширеним підходом є ресурсно-функціональний, який визначає, що економічна безпека являє собою ефективну діяльність підприємства, що є основною передумовою його стійкого розвитку [3, с. 34]. Кожне наведене визначення сутності поняття економічної безпеки має свої переваги і недоліки. Разом з тим, вищезазначені підходи не враховують галузевих особливостей суб'єктів господарювання. Зокрема,

сільськогосподарські підприємства мають свою специфіку діяльності, яка є відмінною від промислових підприємств. Суб'єкти аграрного підприємництва функціонують в умовах підвищеного ризику. Насамперед це зумовлено сезонністю виробництва, обмеженістю земельних ресурсів, недостатньо розвинутою інфраструктурою аграрних ринків, значною залежністю від природно-кліматичних умов виробництва сільськогосподарської продукції. При визначенні сутності економічної безпеки підприємств варто враховувати специфіку господарської діяльності. Таким чином, авторське бачення зводиться до наступного трактування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств – стан підприємства, що характеризується стійкістю до різного роду загроз та сезонних коливань, здатністю забезпечувати реалізацію економічних інтересів та ефективно розвиватися у змінних природно-кліматичних умовах.

Формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств можливе лише за умови комплексного моніторингу ключових її складових (рис. 1).

Рис. 1. Складові економічної безпеки сільськогосподарських підприємств

Дотримання економічної безпеки сільськогосподарського підприємства передбачає досягнення стійкого стану, при якому, система економічної безпеки з реактивною швидкістю нейтралізує наслідки внутрішніх чи зовнішніх загроз або мінімізує їх прояв на будь-яку із складових: кадрову, екологічну, ринкову, фінансову, техніко-технологічну, енергетичну, виробничу, інформаційну та правову безпеку.

Найважливішою складовою економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, яка тісно пов'язана з її іншими складовими, є кадрова. Найбільш повне і глибоке визначення кадрової безпеки дає Н. Логінова, яка відмічає, що кадрова безпека є важливою складовою економічної безпеки підприємства, що має на меті виявлення, знешкодження, запобігання, відвернення та попередження загроз, небезпек і ризиків, які спрямовані на персонал та його інтелектуальний потенціал, і ті, які йдуть безпосередньо від нього, що повинно проявлятися в системі управління трудовими ресурсами та в кадровій політиці підприємства [7, с. 376]. Високий рівень реалізації кадрової безпеки є одним з пріоритетів у досягненні високих показників ефективності виробництва і прибутковості підприємства. Головними групами критеріїв рівня кадрової безпеки є такі показники:

- 1) динаміка чисельного складу підприємства;
- 2) рівень кваліфікації кадрового потенціалу;
- 3) ефективність використання персоналу;
- 4) якість мотиваційної системи.

Серед основних негативних впливів на кадрову безпеку підприємства виокремлюють недостатню кваліфікацію працівників, а відповідно і нездатність приносити максимальну користь своєму підприємству, що може бути зумовлено низьким рівнем управління персоналом, браком коштів на оплату праці окремих категорій працівників. Однак, розвиток та успішне функціонування підприємства в ринковій економіці передбачає, насамперед, забезпечення ефективної системи кадрового забезпечення, оскільки кадрова безпека є основною для інших складових економічної безпеки. Для ефективного функціонування механізму кадрової безпеки слід фінансувати матеріальні і моральні методи заохочення, організувати стратегічне кадрове планування, поліпшувати умови праці персоналу. Таким чином, забезпечення кадрової безпеки може гарантувати підприємству, в поєднанні з іншими складовими, високий рівень економічної безпеки.

Численні наукові дослідження підтверджують значну вагомість фінансової безпеки як складової економічної. Відсутність високого рівня фінансової безпеки неможливо стабілізувати економічну ситуацію на підприємстві. Слід зауважити, що рівень фінансової безпеки залежить від того, наскільки ефективно його керівництво спроможне уникати реальних загроз і ліквідувати шкідливі наслідки впливу окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища. Зовнішніми загрозами фінансовій безпеці підприємства можна вважати відсутність внутрішніх і зовнішніх інвестицій. Труднощі в отриманні довгострокових кредитів від банків. Рівень забезпечення фінансової безпеки розраховується на підставі аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства, та відображає рівень забезпеченості підприємства власними фінансовими ресурсами. Ефективність та надійність фінансової безпеки оцінюється за такими критеріями: підприємство зберігає та примножує матеріальні цінності, йде шляхом сталого розвитку; своєчасно попереджає кризові ситуації і нейтралізує негативні чинники, що впливають на його діяльність. Підвищення рівня ризиків вимагає від менеджменту підприємства ефективного формування середовища фінансової безпеки, визначення та попередження стримуючих чинників розвитку.

Важливу роль у забезпеченні економічної безпеки відіграє техніко-технологічна складова, яка полягає у рівні застосування на підприємстві технологій, що відповідають кращим світовим аналогам. Загрозами техніко-технологічної складової є зниження рівня технічного потенціалу підприємства, порушення технологічної дисципліни, моральне старіння використовуваної техніки і технологій. Зовнішніми загрозами є зниження рівня доступності коштів для оновлення машино-тракторного парку. Все це веде до використання фізично і морально зношеної техніки, технологій і до зниження рівня техніко-технологічної безпеки.

Особливу роль, для забезпечення економічної безпеки, слід приділити енергетичній безпеці. Вона є однією із найважливіших функціональних складових економічної безпеки. Енергетичну безпеку слід розглядати в контексті безперервності господарської діяльності незалежно від перебоїв постачання енергетичних ресурсів на підприємство. Тому під енергетичною безпекою варто розуміти ступінь захищеності сільськогосподарського підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз у сфері енергетики. Енергетична безпека підприємства це поняття, яке складно кількісно оцінити. Тому основними орієнтирами у забезпеченні енергобезпеки має стати підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів та використання альтернативних (відновлюваних) джерел енергії. Серед перспективних напрямів є гідроенергетика (побудова електростанцій та використання гідроресурсу на малих річках), використання сонячної та вітрової енергії. Важливе місце в сільському господарстві займає біоенергетика та використання теплової енергії доквілля.

У забезпеченні економічної безпеки провідну роль відіграє її ринкова складова. Вона характеризує відповідність внутрішніх можливостей зовнішнім, які формуються ринковим середовищем. Це захист від помилок поведінки на ринку, недоліків в товарній і збутовій політиці підприємства, низького рівня конкурентоспроможності продукції, неправильного вибору стратегії ціноутворення. Першим сигналом зниження рівня ринкової безпеки є зменшення частки ринку, що займає підприємство, неспроможність протидіяти конкурентному тиску. Ринкова безпека відображає рівень внутрішніх виробничих можливостей підприємства зовнішнім потребам, які диктує ринок. Головна задача ринкової політики підприємства полягає в розробці стратегії та організації процесу доведення виробленої продукції до споживача. Таку роботу має виконувати в сільськогосподарському підприємстві служба маркетингу. Службі маркетингу важливо постійно контролювати рівень показників безпеки підприємства на ринку. Першочерговими показниками для контролю є коефіцієнт ринкової віддачі активів, конкурентоспроможність продукції, частка підприємства на ринку, коефіцієнт інноваційних витрат, ритмічність збуту продукції. Зазначені індикатори варто аналізувати в динаміці з врахуванням особливостей виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції. Крім того, на ринкову безпеку впливають і інші зовнішні чинники, а саме: політична ситуація в країні, рівень платоспроможності покупців, нестабільність податкового законодавства, курс валют, нечесні дії конкурентів. Таким чином, аналіз ринкових показників та чинників впливу дають можливість розробити систему заходів протидії загрозам та розширити адаптивні можливості до мінливих умов ринку.

Особливу роль у формуванні економічної безпеки підприємства має правова безпека. Достатній рівень правової безпеки підприємства визначає стан захищеності економічних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз. Внутрішніми загрозами правової безпеки можуть бути порушення правил внутрішнього розпорядку дня, які регулюють внутрішні процеси взаємодії між відділками, бригадами, та окремими співробітниками, регламентують обмін інформацією та її конфіденційність. Зовнішні загрози виникають при взаємодії з контролюючими органами, постачальниками ресурсів, покупцями продукції, або протидія конкурентам. Для забезпечення комплексного підходу до формування правової безпеки на підприємстві важливо організувати службу безпеки та юридичну службу. Можливо їх об'єднати узгодивши функції для більшої оперативності у вирішенні питань. Для невеликих підприємств можливе замовлення послуг у юридичних фірмах, які мають висококваліфікованих фахівців з розробки та впровадження режиму правової безпеки задля обґрунтування превентивних заходів та дотримання високого рівня правової безпеки.

З розвитком глобалізаційних процесів та інформатизації сільськогосподарських підприємств виникла потреба у формуванні інформаційної безпеки. Очевидним є комплементарна залежність економічної безпеки від інформаційної складової, оскільки значний вплив на інформаційну сферу мають як внутрішні, так і зовнішні суб'єкти, що може бути джерелом негативних впливів на економічну безпеку та спричиняти шкоду інтересам підприємства. Керівники середніх і великих аграрних компаній вже усвідомлюють наявність усіх ризиків, пов'язаних з інформаційною складовою, тому підтримку високого рівня інформаційної безпеки відносять до

пріоритетних завдань. Таким чином, в умовах подальшого стрімкого розвитку інформаційних технологій в аграрному секторі, інформаційна безпека набуває актуальності та стає невід'ємною складовою системи економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Важливою складовою економічної безпеки і умовою сталого розвитку сільськогосподарського підприємства є екологічна безпека. Під екологічною безпекою розуміють такий стан навколишнього середовища, за якого існує мінімальна ймовірність шкоди людським, природним і матеріальним ресурсам. Високий рівень розораності сільськогосподарських угідь, порушення технології виробництва продукції, стрімкий розвиток інтенсифікації виробництва супроводжуються посиленням антропогенного впливу на земельні ресурси. Такі процеси призводять до деградації земель, зниження родючості ґрунту та продуктивності сільськогосподарських угідь, а надмірне внесення мінеральних добрив і засобів захисту рослин призводить до зниження якості продукції та забруднення довкілля. Тому для дотримання належного рівня екологічної безпеки в аграрному секторі слід запропонувати створити механізм, що сприятиме запобіганню і стримуванню негативних процесів у навколишньому середовищі та стимулюватиме виробників агропродовольчої продукції здійснювати свою діяльність з урахуванням екологічних принципів.

Організаційну роль у забезпеченні економічної безпеки відіграє виробнича складова. Саме вона відповідає за налагодженість технологічного процесу виробництва продукції, його безперервність та продуктивність. Виробнича складова економічної безпеки гарантує розширене відтворення та економічне зростання підприємства за рахунок максимально ефективного використання наявних виробничих потужностей, інноваційності виробництва та підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи наведене, слід відмітити, що сільськогосподарські підприємства мають специфічні особливості формування системи економічної безпеки, які проявляються через окремі її складові. Досягнення достатнього рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств передбачає врахування кадрової, енергетичної, ринкової, інформаційної, правової, екологічної, виробничої, фінансової та техніко – технологічної безпеки. Найбільш важливою складовою є кадрова, оскільки дає можливість активізувати роботу інших складових та має комплементарний взаємозв'язок. Систематичний моніторинг економічної безпеки за усіма складовими має ґрунтуватись на реалізації типових схем, процедур і дій, що дасть можливість сільськогосподарським підприємствам вчасно ідентифікувати загрози, розробити превентивні заходи по їх нейтралізації та забезпечить стабільний розвиток суб'єктів аграрного підприємництва у майбутньому.

Список літератури.

1. Акімова Л. М. Механізми державного управління економічною безпекою України: аналіз чинників впливу систематизованих за окремими сферами її розвитку. *Аспекти публічного управління*. Дніпро, 2018. Т. 6. № 6-7. С. 5–11.
2. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2012. С. 240–256.
3. Зуб Г. І. Фінансова підтримка аграрного сектору в Держбюджеті на 2007 рік. *Облік і фінанси АПК*. 2006. № 11 С. 34–35.
4. Кавун С В. Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади : монографія. Харків : ХНЕУ, 2009. 303 с.
5. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія. Київ : Лібра, 2003. 280 с.
6. Козловський С. В., Жураківський Є.С. Теоретико-методологічні підходи до визначення категорії «економічна безпека» та складових економічної безпеки України. *Економіка та держава*. 2015. № 6. С. 37–42.
7. Логінова Н. І. Місце кадрової безпеки в економічній безпеці підприємства. *Коммунальное хозяйство городов* : научно-технический сборник. 2009. № 87. С. 371–376.
8. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк ; за ред. В. М. Гейця. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. 240 с.
9. Ортинський В. Л., Керницький І. С. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. Київ : Правова єдність, 2009. 544 с.
10. Прус Н. В. Система економічної безпеки підприємства. Поняття, сутність, принципи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. Вип. 2. С. 675–679.
11. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук ; за ред. Т. Г. Васильціва. Львів, 2012. 386 с.
12. Штангрет А. М., Караїм М. М. Антикризове управління економічною безпекою підприємства: методичні аспекти. *Економічний вісник університету*. Переяслав-Хмельницький. 2012. №19/2. С. 126–131.

References.

1. Akimova, L. M. (2018), “Mechanisms of the state management of economic security of Ukraine: analysis of influence factors systematized in certain spheres of its development”, *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 6-7, pp. 5–11.

2. Zhyvko, Z. B. (2012), *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist', mekhanizmy zabezpechennia, upravlinnia* [Economic security of an enterprise: the essence, mechanisms of provision, management], Liha-Pres, L'viv, Ukraine.
3. Zub, H. I. (2006), "Financial support of the agrarian sector in the State Budget for 2007", *Oblik i finansy APK*, vol. 11, pp. 34–35.
4. Kavun, S. V. (2009), *Systema ekonomichnoi bezpeky: metodolohichni ta metodychni zasady* [System of economic security: methodological and methodical principles], KhNEU, Kharkiv, Ukraine.
5. Kozachenko, H. V. Ponomar'ov, V. P. and Liashenko, O. M. (2003), *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist' ta mekhanizm zabezpechennia* [Economic security of an enterprise: the essence and mechanism of provision], Libra, Kyiv, Ukraine.
6. Kozlovs'kyj, S. V. and Zhurakivs'kyj, Ye.S. (2015), "Theoretical and methodological approaches to the definition of the category "economic security" and components of economic security of Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 37–42.
7. Lohinova, N. I. (2009), "The place of personnel security in the economic security of the enterprise", *Kommunal'noe khazajstvo horodov*, vol. 87, pp. 371–376.
8. Heiets', V. M. Kyzym, M. O. Klebanova, T. S. and Cherniak, O. I. (2006), *Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo* [Modeling economic security: state, region, enterprise], VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine.
9. Ortyns'kyj, V. L. and Kernys'kyj I. S. (2009), *Ekonomichna bezpeka pidpriemstv, orhanizatsij ta ustanov* [Economic security of enterprises, organizations and institutions], Pravova iednist', Kyiv, Ukraine.
10. Prus, N. V. (2014), "The system of economic security of the enterprise. Concept, essence, principles", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, Vol. 2, pp. 675–679.
11. Vasyl'tsiv, T. H. Voloshyn, V. I. Bojkevych, O. R. and Karkavchuk V. V. (2012), *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia* [Financial and economic security of Ukrainian enterprises: strategy and mechanisms of provision], L'viv, Ukraine.
12. Shtanhret, A. M. and Karaim, M. M. (2012), "Anticrisis management of enterprise economic safety: methodical aspects", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 19/2, pp. 126–131.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2019 р.